

The logo for the Netherlands Youth Institute (NJi) is located in the top left corner. It consists of the letters 'N', 'J', and 'i' in a white, sans-serif font, with the 'i' being smaller and positioned below the 'J'. The logo is set against a dark blue rectangular background.

Nederlands
Jeugdinstituut

The background of the entire page is a photograph of three young women walking outdoors. They are smiling and looking down at something they are holding together. The woman on the left has long brown hair and is wearing a black top and blue jeans. The woman in the middle has short blonde hair with sunglasses on top, wearing a red dress with white polka dots. The woman on the right has curly brown hair and is wearing a white t-shirt. The scene is brightly lit, suggesting a sunny day.

Gedaald welbevinden, geknakt vertrouwen

De impact van de coronacrisis op studenten

Mei 2022 | Martijn Janse

Samenvatting

In dit onderzoek onder hbo- en wo-studenten hebben we vanuit het Nederlands Jeugdinstituut samen met studenteninitiatief *Lieve Mark* gekeken naar de impact van de coronacrisis op hun mentaal welbevinden en hun vertrouwen in de politiek. Hiervoor hebben we gebruikgemaakt van vijf verschillende enquêtes, verspreid over de periode van oktober 2020 tot december 2021. Ter aanvulling van de enquêtes hebben we een literatuurstudie gedaan en focusgroepen georganiseerd om studenten en beleidsmakers de resultaten te laten duiden. Voor de aanbevelingen hebben we inspiratie opgedaan aan gesprekstafels met studenten en bestuurders tijdens het Time Out Café op 14 oktober 2021 in Delft.

Resultaten mentaal welbevinden

Het mentaal welbevinden van studenten is gedaald. Het instellen van een lockdown blijkt telkens als katalysator voor die daling te hebben gewerkt. Over de periode tussen maart 2020, het begin van de coronacrisis, en medio december 2021, ten tijde van de avondlockdown, beoordeelden studenten hun mentaal welbevinden op een schaal van 1 tot 10 met gemiddeld een 5,9. Hiermee lag dit cijfer 1,5 punt lager dan in de winter van 2019, voordat de coronapandemie uitbrak.

Over de hele periode van voorjaar 2020 tot december 2021 geeft gemiddeld 22 procent van de studenten hun leven een zware onvoldoende (een 4 of lager), terwijl 8 procent dat in de winter van 2019 deed. Het gevoel van jongeren over het vertegenwoordigd zijn in de politiek blijkt van significante invloed te zijn op dat welbevinden.

Daarnaast kunnen we op basis van de focusgroepen concluderen dat studenten sinds de coronacrisis in twee groepen te verdelen zijn, die tegengesteld reageren op de pandemie.

- Enerzijds zijn er studenten die sinds de coronacrisis juist extra hard zijn gaan studeren en presteren. De motivatie van deze groep was de verwachting dat ze na de crisis meer ruimte zouden krijgen om feestjes en uitgaan in te halen.
- Anderzijds zijn er studenten die door beperkende coronamaatregelen juist eenzamer waren, hun motivatie hebben verloren of zich zijn gaan vervelen. Uit verveling zijn zij tijdens de coronacrisis juist meer middelen gaan gebruiken. Zij verwachten na corona juist minder alcohol te drinken en minder drugs te gebruiken, omdat zij dan hun motivatie voor hun studie denken terug te vinden. De enquêtes en focusgroepen lijken daarnaast te suggereren dat het hebben van meer huisgenoten ook tot meer middelengebruik leidt.

Meer dan de helft van de studenten geeft daarnaast aan dat de lat om te presteren sinds de coronacrisis hoger ligt. Zij wijten dit aan vergrote focus op studie en presteren door gebrek aan sociale activiteiten. 45% van de studenten is van mening dat zij niet een even volwaardig diploma hebben als studenten die voor corona afstudeerden.

Resultaten inspraak en vertrouwen in politiek

Studenten geven aan dat ze de politiek sinds de coronacrisis meer zijn gaan volgen dan daarvoor en daardoor meer betrokken en kritischer zijn. Van de respondenten stelt 50 procent dat hun vertrouwen in de politiek sinds de coronacrisis 'lager' is en 27 procent noemt het 'veel lager'.

Daarnaast zegt 76 procent van de studenten dat zij zich niet goed vertegenwoordigd voelen in de politiek of door de overheid. Deze grote groep heeft het gevoel vergeten te worden of er niet toe te doen. Het vertrouwen dat studenten hebben in de politiek hangt samen met hun mentaal welbevinden. Studenten die niet het gevoel hadden dat hun belangen behartigd werden door de lokale of landelijke politiek, scoorden lager op mentaal welbevinden dan studenten die dat gevoel wel hadden.

Ook zeggen studenten dat zij door de coronacrisis het belang van vertegenwoordiging meer zijn gaan inzien. Studenten voelen zich over het algemeen het meest vertegenwoordigd door landelijke studentenvertegenwoordigers, studentenverenigingen en maatschappelijke initiatieven.

Aanbevelingen

Voor het verbeteren van het mentaal welbevinden van studenten, doen we de volgende aanbevelingen:

1. Zet structureel in op mentaal welbevinden;
2. Geef óók aandacht aan de studenten met wie het goed lijkt te gaan;
3. Betrek het hele maatschappelijke studentenveld;
4. Stel de beeldvorming over studenten bij.

Voor het vergroten van de inspraak en het vertrouwen van studenten in de (lokale) overheid, adviseren we:

1. Betrek studenten actief bij beleidsvorming en onderzoek dat over hen en de samenleving van de toekomst gaat;
2. Faciliteer studenteninitiatieven;
3. Intensiveer contact met studentenorganisaties;
4. Maak studentenbetrokkenheid zichtbaar.

Trefwoorden: studenten, coronacrisis, mentaal welbevinden, middelengebruik, prestatiedruk, waardering onderwijs, vertrouwen in de politiek, inspraak, vertegenwoordiging

Voorwoord door Károly Illy

In de eerste fase van de coronacrisis waren mijn ogen vooral gericht op kinderen. Nogal vanzelfsprekend, ik ben immers kinderarts. En dus zette ik mij in om op een verantwoorde wijze eerst de basisscholen en later de middelbare scholen weer te kunnen openen, kinderen zo snel mogelijk weer te kunnen laten sporten, de zwemlessen weer doorgang te kunnen laten vinden en zomerkampen weer op een veilige manier te kunnen organiseren.

De impact van alle maatregelen op het welbevinden van jongvolwassenen (en dus ook studenten) is later pas tot mij doorgedrongen. Als vader van drie studerende kinderen had ik blijkbaar toch eerst gesprekken met landelijke studentenvertegenwoordigers nodig om de volle omvang van de problematiek bij studenten te zien.

De problemen die ik dagelijks in mijn spreekkamer zie bij tieners, blijken behoorlijk vergelijkbaar met die bij studenten. Als gevolg van het verlies van sociale contacten ontstaan gevoelens van eenzaamheid en neerslachtigheid en soms ook van depressiviteit. Er is een toename van middelengebruik of andere verslavingen, zoals gameverslaving.

Dit terwijl studenten zelf niet tot nauwelijks ziek worden van het virus. Mede daarom is het opmerkelijk, en zeker ook hoopgevend, dat een grote meerderheid van de studenten zich gedisciplineerd heeft gehouden aan de adviezen en de maatregelen. En dat is blijven doen, ondanks het verminderde gevoel van welbevinden.

Het rapport *Gedaald welbevinden, geknakt vertrouwen* beschrijft uitvoerig de gevolgen van de coronamaatregelen op het welbevinden van studenten. De onderzoekers doen aanbevelingen om het mentaal welbevinden te bevorderen en inspraak door studenten te verbeteren. Ik doe een dringend beroep op alle betrokkenen (in en buiten de politiek) om deze aanbevelingen ter harte te nemen. In het belang van de studenten en in het belang van ons allen. Zij zijn immers de toekomst.

Károly Illy

Kinderarts, voorzitter Nederlandse Vereniging voor Kindergeneeskunde en lid van het Outbreak Management Team

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Voorwoord door Károly Illy	4
1. Aanleiding, doel en opzet	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Doelgroep	6
1.3 Doel en opzet	7
1.4 Leeswijzer	8
2. Mentaal welbevinden van studenten	9
2.1 Beknopt literatuuroverzicht	9
2.2 Enquêteresultaten mentaal welbevinden	11
2.3 Resultaten focusgroepen mentaal welbevinden	12
2.4 Factoren die samenhangen met mentaal welbevinden	13
2.4.1 <i>Resultaten middelengebruik</i>	13
2.5 Conclusie over mentaal welbevinden	19
2.6 Duiding Anita Kraak	19
3. Inspraak en vertrouwen in de politiek	21
3.1 Beknopt literatuuroverzicht	21
3.2 Enquêteresultaten vertrouwen en vertegenwoordiging in de politiek	23
3.3 Resultaten focusgroepen vertrouwen en vertegenwoordiging in de politiek	25
3.4 Conclusie over inspraak en vertrouwen in de politiek	26
3.5 Duiding Anita Kraak	27
4. Aanbevelingen	28
4.1 Mentaal welbevinden van studenten bevorderen	28
4.2 Vertrouwen in de politiek verbeteren	29
5. Referentielijst	32
Bijlage: Beschrijving van de methode	36

1. Aanleiding, doel en opzet

1.1 Aanleiding

Uit onderzoek en berichten in de media bleek tijdens de coronacrisis telkens weer dat de coronamaatregelen vooral jonge mensen hard raakten^{25,26,35}. Jongeren en jongvolwassenen zijn voor hun ontwikkeling en mentaal welbevinden namelijk sterk afhankelijk van sociaal contact.

Ook is er de laatste tijd steeds meer aandacht voor inspraak van jongeren in beleid en hun vertrouwen in de politiek. Zelden vond er in Nederland zo'n brede maatschappelijke discussie plaats over betrokkenheid van burgers bij beleid en besluitvorming als tijdens de coronacrisis. Omdat doorgaans aangenomen wordt dat jongvolwassenen zich vóór de coronacrisis over het algemeen minder bezighielden met de politiek dan tijdens de coronacrisis, is het interessant om te kijken hoe zij in deze periode inspraak en vertrouwen in de politiek hebben ervaren. En is die ervaring van invloed geweest op hun mentaal welbevinden?

1.2 Doelgroep

In dit onderzoek richten we ons op Nederlandse studenten die studeren aan een hbo-instelling of universiteit.¹ Zij kregen tijdens de coronacrisis onder andere te maken met sluiting van het onderwijs, uitgaansgelegenheden en diverse andere vrijetijdsvoorzieningen. Dat gebeurde net in een periode waarin ze zelfstandig leren leven en waarin interactie met leeftijdsgenoten extra belangrijk is. Ze zijn op zoek naar hun plek in de samenleving als volwassene. Door de toenemende prestatiedruk en sociale druk die zij ervaren, waren zij al kwetsbaar. Door de coronacrisis is die druk alleen maar groter geworden.

Met dit onderzoek willen we geen algemene uitspraken doen over alle studenten in Nederland. Een uitgebreide beschrijving van de daadwerkelijke onderzoeksgroep is te vinden in de bijlage.

I Hierna wordt met 'studenten' bedoeld: studenten aan het hbo of wo.

1.3 Doel en opzet

Met dit onderzoek brengen we in kaart hoe het mentaal welbevinden van studenten zich tijdens de coronacrisis in Nederland heeft ontwikkeld. Daarnaast hebben we gekeken naar de impact van de crisis op het vertrouwen dat deze groep in de politiek heeft. Doel is om op basis van de uitkomsten aanbevelingen te doen waarmee de lessen van de coronacrisis in praktijk zijn te brengen.

Mentaal welbevinden

Om te beginnen inventariseren we hoe studenten hun eigen mentaal welbevinden inschatten tussen maart 2020, de start van de coronacrisis, en medio december 2021, tijdens de avondlockdown. We kijken daarbij ook naar onderwerpen die samenhangen met hun mentaal welbevinden, zoals middelengebruik, ervaren prestatiedruk, waardering van het onderwijs en vertrouwen in de politiek.

Vertrouwen in de politiek

Omdat er door de coronacrisis meer aandacht is gekomen voor inspraak van jongeren in beleid en hun vertrouwen in de politiek, gaan we daar verder op in. We kijken daarbij naar de mate waarin studenten vertrouwen hebben in de politiek, het gevoel hebben vertegenwoordigd te zijn en denken betrokken te worden bij het beleid na de coronacrisis.

Methode

In dit onderzoek hebben we vooral gebruik gemaakt van enquêtes die studenteninitiatief *Lieve Mark* heeft afgenomen. Dit rapport bevat primair de resultaten van de enquête van september 2021. Om een nauwkeuriger beeld te krijgen van het mentaal welbevinden en middelengebruik, hebben we ook de resultaten van eerdere enquêtes en van één latere gebruikt.

In aanvulling op de resultaten van de enquêtes hebben we focusgroepen georganiseerd en een literatuurstudie gedaan. De focusgroepen zijn ingezet om een meer kwalitatieve duiding en context te geven aan de resultaten. De literatuurstudie dient als context voor de resultaten.

Een uitgebreide beschrijving van de methode is te vinden in de bijlage.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 staan onze bevindingen rond het thema mentaal welbevinden. We geven daarbij eerst een beknopt overzicht van de belangrijkste literatuur (paragraaf 2.1). Daarna kijken we naar de beoordeling van het mentale welbevinden door de studenten zelf (paragraaf 2.2). Vervolgens geven we de resultaten uit de focusgroepen weer (paragraaf 2.3). In paragraaf 2.4 gaan we in op onderwerpen die verband houden met mentaal welbevinden: middelengebruik (paragraaf 2.4.1), prestatiedruk (paragraaf 2.4.2) en waarde van het diploma (paragraaf 2.4.3). Na de conclusie over het mentaal welbevinden van studenten (paragraaf 2.5) sluiten we het hoofdstuk af met een stuk duiding van Anita Kraak, expert bij het Nederlands Jeugdinstituut (paragraaf 2.6).

In hoofdstuk 3 gaan we in op het thema inspraak en vertrouwen in politiek. We beginnen met een beknopt overzicht van relevante literatuur (paragraaf 3.1). En kijken daarna naar de enquêteresultaten (paragraaf 3.2). Vervolgens komt de beoordeling door de studenten zelf aan bod (paragraaf 3.3). Dit hoofdstuk eindigt na een conclusie over het vertrouwen van studenten in de politiek (paragraaf 3.4) ook met een stuk duiding van Anita Kraak.

In hoofdstuk 4 formuleren we aanbevelingen voor beide onderwerpen.

Referenties en bronnen vermelden we middels eindnoten. Deze zijn te vinden in een overzicht achter in dit rapport.

2. Mentaal welbevinden van studenten

In dit hoofdstuk geven we allereerst een literatuuroverzicht van de impact van de coronacrisis op het mentaal welbevinden van studenten. Het overzicht bevat zowel wetenschappelijke publicaties als werkdocumenten, scripties en interne publicaties. Vervolgens bespreken we de resultaten uit de enquêtes. Die resultaten vullen we aan met uitkomsten uit de focusgroepen. Daarna presenteren we de resultaten uit de enquêtes die gaan over onderwerpen die samenhangen met welbevinden en de reacties daarop in de focusgroepen. Tot slot trekken we een conclusie over de ontwikkeling van het mentaal welbevinden van studenten.

2.1 Beknopt literatuuroverzicht

Mentaal welbevinden sterk afgenomen

Sinds het begin van de coronacrisis heeft de overheid maatregelen genomen om sociaal contact te verminderen met als doel de verspreiding van het virus tegen te gaan. Juist voor kinderen en jongeren is dat sociaal contact van groot belang. Interactie met anderen is namelijk essentieel voor de ontwikkeling van hun identiteit en voor het aangaan van stabiele (vriendschappelijke) relaties.^{6, 7, 8, 9} Bovendien is de adolescentie een belangrijk moment voor het 'vinden van je plek in de maatschappij'.⁵ Het gevoel ergens bij te horen, ook wel bekend als 'sense of belonging', draagt bij aan het mentaal welbevinden. Sense of belonging wordt gedefinieerd als een gevoel van veiligheid en geborgenheid dat ontstaat vanuit de beleving dat je onderdeel bent van een community.⁵⁹ Veel voorzieningen die hieraan bijdragen, zoals onderwijs, sport en muziek, waren voor jongeren niet beschikbaar tijdens de coronamaatregelen.

Uit onderzoek wordt duidelijk dat de coronacrisis voor veel jongeren een negatieve invloed heeft gehad op hun mentaal welbevinden.^{35, 60} Vooral het gebrek aan contact met anderen wordt in het beschikbare onderzoek in verband gebracht met een afname van het welbevinden en een toename van stress-gerelateerde lichamelijke klachten, zoals depressieve gedachten en angst- en slaapproblemen.^{10, 11, 22, 23, 24} Vooral jongeren die al klachten hadden vóór de coronacrisis werden hard geraakt.^{16, 60}

Maar er is ook een groep jongeren die weinig tot geen klachten heeft ervaren. En soms zelfs positieve effecten heeft ondervonden, zoals minder druk en prikkels.⁶⁰ Als het een jongere goed lukte om sociaal verbonden te blijven was dat vaak een positieve indicator voor het mentaal welbevinden.²³ Daarnaast namen ervaren klachten veelal weer af nadat een lockdown eindigde. Dit lijkt er op te duiden dat de gemoedstoestand van jongeren sterk samenhangt met de ernst van de maatregelen.^{42, 60}

Jongeren worden harder geraakt dan andere bevolkingsgroepen

Uit onderzoek blijkt dat jongeren over het algemeen harder geraakt zijn door de coronamaatregelen dan andere leeftijdsgroepen. Bij jongvolwassenen blijken indicatoren voor een afname van mentaal welbevinden sterker aanwezig te zijn of sterker te zijn toegenomen dan bij andere bevolkingsgroepen.^{30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 41} Het gaat daarbij om gevoelens van stress, somberheid, eenzaamheid, ongelukkig zijn, angstklachten en slaapproblemen.^{38, 39} Het gebrek aan sociale contacten, eenzaamheid (onder alleenstaanden) en uitputting door studie of werk worden als voornaamste oorzaken genoemd.³⁰

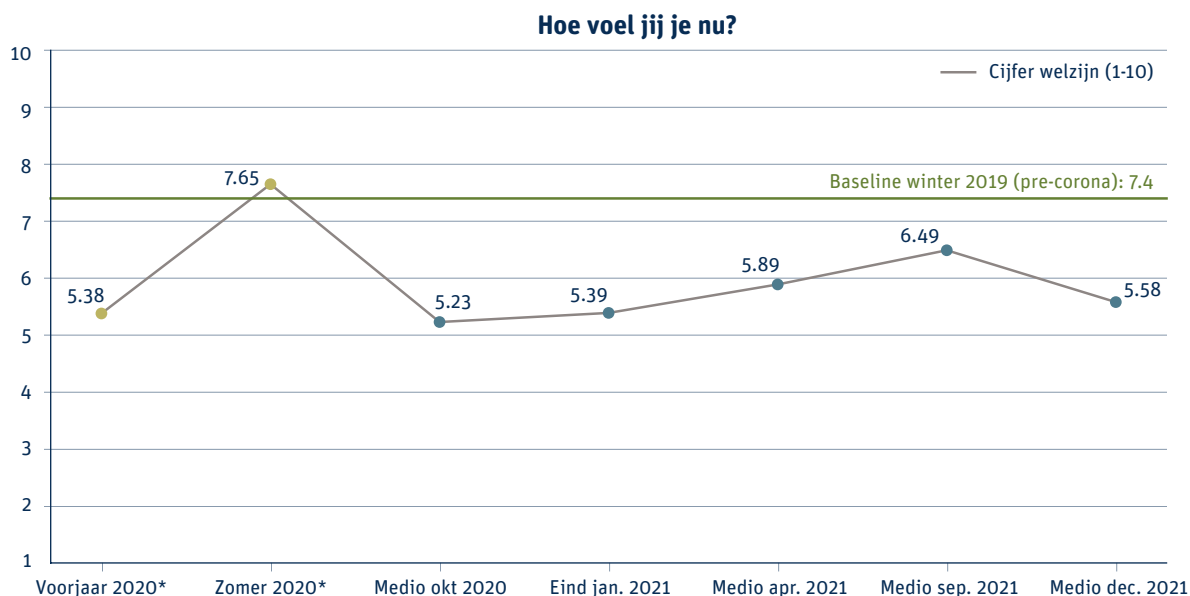
Uit een recent onderzoek van het RIVM, Trimbos-instituut en GGD GHOR onder studenten in de periode van maart tot en met half mei 2021 blijkt dat ruim de helft van de respondenten psychische klachten zoals angst en somberheid ervaart, waarvan 12 procent zelfs in ernstige mate.³¹ In ander onderzoek onder studenten wordt geconcludeerd dat ongeveer een op de drie studenten problemen ervaart met zijn of haar mentaal welbevinden.^{25, 26, 27, 28}

Invloed op middelengebruik

Uit onderzoek door het Trimbos-instituut blijkt dat het risico op een drank- of drugsverslaving gedurende epidemieën of pandemieën toeneemt bij mensen die stress ervaren.⁴⁷ Het is niet ondenkbaar dat dit risico ook heeft bestaan tijdens de coronacrisis, toen studenten stress hebben ervaren door de impact van de coronamaatregelen op hun dagelijks leven. Het onderzoek over middelengebruik tijdens de coronacrisis laat wel een gemengd beeld zien. Een deel van de studenten is sindsdien minder middelen gaan gebruiken, maar er is ook een groep die juist meer middelen is gaan gebruiken.^{26, 27, 31}

2.2 Enquête resultaten mentaal welbevinden

Studenteninitiatief *Lieve Mark* heeft op vijf momenten – tussen oktober 2020 en december 2021 – via enquêtes aan studenten gevraagd: ‘Hoe voel jij je nu?’. Het resultaat daarvan wordt weergegeven in Figuur 1.^{II}

Figuur 1: Overzicht van de ontwikkeling van het gemiddelde cijfer voor welbevinden (schaal 1-10)

Mentaal welbevinden lijdt onder de coronamaatregelen

Ten opzichte van de baseline uit de winter van 2019 zien we dat het gerapporteerde welbevinden gedurende de gehele coronacrisis, met uitzondering van de periode van versoepelingen tijdens de zomer van 2020, tussen de 1 à 2 punten lager ligt op een schaal van 1 tot en met 10. Deze data impliceren dat gedurende de coronacrisis, met uitzondering van de zomer van 2020, het mentaal welbevinden te lijden had onder de coronamaatregelen en dat er in december 2021 nog geen herstel zichtbaar was.

Ook valt op dat respondenten hun welbevinden al vanaf het begin van de coronacrisis (eerste lockdown) beoordeelden met een 5,38; dus een onvoldoende. Om in kaart te brengen hoe groot de groep was die zich slecht voelde, bekeken we welk percentage van de respondenten hun leven een cijfer van 4 of lager gaf. Dat deed 33 procent in het voorjaar van 2020, 2 procent in de zomer van 2020, 33 procent in oktober 2020, 31 procent in januari 2021, 20 procent in april 2021, 10 procent in september 2021 en 25 procent in december 2021. In de winter van 2019 was dit 8 procent.

II (*) De cijfers voor welbevinden in voorjaar 2020 (eerste lockdown) en zomer 2020 (periode van versoepelingen) zijn geel gekleurd om aan te geven dat deze cijfers retrospectief zijn gevraagd in de enquête van oktober 2020. Het cijfer voor de winter van 2019 is uitgevraagd tijdens de enquête van december 2021. Ook dit cijfer is dus retrospectief.

In de vijfde enquête, in december 2021, is ook gevraagd: *‘In hoeverre hebben de huidige coronamaatregelen invloed op hoe jij je voelt?’*. Daarmee is in kaart gebracht in hoeverre veranderingen in het welzijn ook daadwerkelijk samenhangen met de coronamaatregelen. Het gemiddelde cijfer was een 7,4 (1 = helemaal niet; 10 = helemaal).

Het loslaten van maatregelen impliceert een verbetering

Het effect van de terugkerende lockdowns lijkt zich ook te vertalen in een daling van het mentaal welbevinden. Ten opzichte van de versoepelingen in de zomer van 2020 daalde het welbevinden in oktober 2020 met 32 procent. Ten opzichte van de zomer van 2021 daalde het welbevinden in december 2021 met 14 procent. De overgang van een dagelijks leven met weinig tot geen beperkingen in de zomer naar leven in een gedeeltelijke lockdown vanaf het najaar lijkt dus een negatieve impact te hebben op het mentaal welbevinden van studenten.

2.3 Resultaten focusgroepen mentaal welbevinden

Studenten in de focusgroepen^{III} bevestigen het beeld over hun mentaal welbevinden dat naar voren komt uit de enquêtes. Een deel van hen herkent zich in het beeld dat het welzijnscijfer langzaam toenam tussen oktober 2020 en september 2021. Een aantal studenten vindt het lastig om dit effect voor zichzelf in te schatten.

In de focusgroepen noemen studenten meerdere verklaringen die er mogelijk voor hebben gezorgd dat er een stijgende trend te zien is in het mentaal welbevinden tussen oktober 2020 en september 2021. Ze zeggen daar het volgende over:

- **Leren omgaan met de maatregelen**

“Het doet me nu ook veel minder. In het begin maak je je nog veel meer druk om dingen. Nu weet je ook meer dat dingen geannuleerd kunnen worden. Je mindset verandert.”

- **Het ervaren van voordelen door de maatregelen**

“Ondanks dat ik het jammer vond dat ik minder sociaal contact had, omdat alles weer wegviel, was het ook wel weer fijn even tijd te hebben om niks te doen. We missen sociaal contact, máár ik kan ook wel wat momentjes voor mezelf gebruiken.”

- **De invloed van de timing van de enquêtes**

“[Na een negatieve persconferentie] waren de voornaamste gedachten: doemscenario’s, onzekerheid en teleurstellingen. Vlak na een positieve persconferentie was er natuurlijk wat meer euforie. Jongeren leven in het moment en veren makkelijk terug.”

III De focusgroepen zijn gehouden in november 2021. De resultaten van de enquête van december 2021 zijn daarom niet besproken.

- **Meer in eigen handen hebben**

“Coronamaatregelen hebben nog wel een heftiger effect dan seizoenen. [...] Gevoel van vrijheid weer in eigen handen hebben draagt bij. Het feit dat iets versoepeld wordt, geeft een boost.”

“Je voelt je vooral slecht door de uitzichtloosheid en het idee dat je er zelf geen zeggenschap over hebt.”

‘Daar gaan we weer’

Ten tijde van de focusgroepen werd de avondlockdown van december 2021 aangekondigd. Tijdens de focusgroepen zeiden studenten te verwachten dat de stijgende trend door de nieuw aangekondigde maatregelen zou omslaan in een dalende trend.

“Nu we weer een lockdown ingaan, voelt het weer als ‘daar gaan we weer’. Je hebt veel minder uitzicht op waar het heen gaat. Sociale events waar je energie van krijgt, vallen in één keer weer weg. Energielevel is nu weer heel vlak.”

“We voelden allemaal misschien wel dat het positieve nieuws heel dun was. Niet te vroeg juichen dus. Het cynisme groeit weer.”

“Een factor die ervoor zorgt dat je je minder goed voelt, is dat het perspectief telkens weer wordt weggenomen. De manier waarop het nu gaat, zorgt ervoor dat je je weer gaat afvragen waar het einde is.”

2.4 Factoren die samenhangen met mentaal welbevinden

Om de impact van de coronacrisis op het mentaal welbevinden in kaart te brengen, is in de enquêtes van januari 2021 en september 2021 ook naar een aantal factoren gevraagd die samenhangen met het mentaal welbevinden van studenten: middelengebruik, prestatiedruk en de waarde van het diploma. Dit zijn de belangrijkste resultaten en per onderwerp de reacties daarop uit de focusgroepen.

2.4.1 Resultaten middelengebruik

Verandering middelengebruik sinds corona

Over middelengebruik is in de enquête van januari 2021 de volgende vraag gesteld: *“Ben jij sinds de coronacrisis meer verdovende middelen gaan gebruiken?”* Respondenten konden hierop antwoorden met ‘nee, minder’, ‘nee’, ‘meer drank’, ‘meer drugs’ of ‘meer drank/drugs’. Er is geen onderscheid gemaakt tussen studenten die wel of geen alcohol drinken of drugs gebruiken.

Van alle respondenten geeft 22,2 procent (n = 1586) aan minder verdovende middelen te zijn gaan gebruiken sinds corona, 38,0 procent (n = 2716) dezelfde hoeveelheid te gebruiken als voor corona, 16,7 procent (n = 1191) meer drank te nuttigen, 8,1 procent (n = 577) meer drugs te zijn gaan gebruiken en 15,1 procent (n = 1079) meer drank en drugs te zijn gaan gebruiken.

In totaal zegt dus 31,8 procent (n = 2270) van de respondenten meer drank te zijn gaan drinken sinds corona. In totaal geeft 23,2 procent (n = 1656) van de respondenten aan sinds corona meer drugs te zijn gaan gebruiken.

Daarbij blijkt dat hoe hoger het ingeschatte welbevinden, hoe lager het middelengebruik. Van de studenten die hun leven een voldoende gaven, zegt 24,3 procent (n = 920) meer te zijn gaan drinken, ten opzichte van 40,0 procent (n = 1350) van de studenten die hun leven een onvoldoende gaven ($p < .001$).

Met betrekking tot drugsgebruik zegt 18,5 procent (n = 702) van de studenten die zijn leven een voldoende geeft dat ze meer drugs zijn gaan gebruiken, tegen 28,3 procent (n = 954) van degenen die hun leven een onvoldoende gaven ($p < .001$).

Inschatting middelengebruik na opheffen van coronamaatregelen

Over middelengebruik zijn in de enquête van september 2021 drie vragen gesteld:

- Gebruik je drank en/of drugs? Waarop respondenten konden antwoord met 'alleen drank', 'alleen drugs', 'drank en drugs' of 'geen van beide'.
- Als alles weer opengaat, denk je dat jouw drankgebruik hoger/zelfde/lager ligt dan voor corona?
- Als alles weer opengaat, denk je dat jouw drugsgebruik hoger/zelfde/lager ligt dan voor corona?

Van de respondenten geeft 47,8 procent (n = 345) aan alleen drank te gebruiken, 0,0 procent (n = 0) alleen drugs, 50,4 procent (n = 364) beide en 1,8 procent (n = 13) geen van beide.

Op de vraag of de student denkt meer alcohol te gaan drinken dan voor corona als alles weer opengaat, antwoordt 12,3 procent van de respondenten (n = 87) dat hun drankgebruik lager zal liggen, 65,9 procent (n = 467) dat dit hetzelfde blijft en 21,9 procent (n = 155) dat dit hoger wordt. Studenten die aangaven geen alcohol te drinken, zijn hierin niet meegenomen.

Van de respondenten verwacht 36 procent (n = 131) dat zijn of haar drugsgebruik lager zal liggen dan voor corona, 43,7 procent (n = 159) dat dit hetzelfde zal zijn als voor corona en 20,3 procent (n = 74) dat dit hoger ligt. Studenten die aangaven geen drugs te gebruiken, zijn hierin niet meegenomen.

Deelnemers aan de focusgroepen bevestigen het beeld dat de resultaten van de enquêtes geven. Duidelijk naar voren komt dat studenten feitelijk in twee groepen opgedeeld kunnen worden.

Sommige studenten zijn meer gaan drinken tijdens de coronacrisis en zijn van plan dat minder te gaan doen als alles weer opengaat, terwijl anderen juist minder zijn gaan drinken en verwachtten dit na de lockdown weer in te halen. De enquêtes en focusgroepen lijken daarnaast te suggereren dat het hebben van meer huisgenoten ook tot meer middelengebruik leidt. Studenten zeggen hier het volgende over:

- **Nu studeren, straks ‘inhalen’**

“Toen alles weer openging werd alles juist veel meer. Studenten wilden echt tijd inhalen.”

“Als maatregelen versoepeld worden, worden meerdere activiteiten nu in één jaar gepropt, dus iedereen drinkt twee keer zo veel, terwijl de studiedruk even hoog blijft”.

“Ik had het gevoel dat ik zo veel mogelijk punten moest halen tijdens de crisis, zodat ik erna meer tijd had voor de dingen die dan weer mogen.”

- **Verveling en groepsdruk**

“Je doet gewoon minder op een dag. De avondklok was het begin van het vele drinken en daar blijf je in hangen. Je gaat niet iedere avond een film kijken, dan ga je drinken. Dan word je energiek en dan ga je meer drinken...”

“Je kunt er niet aan ontsnappen. Als mensen weggingen naar de club of kroeg, kon je sneller onder die groepsdruk uit.”

“Verveling speelt ook een rol. Dan ‘helpen’ drugs. Bij dichtgooien sport, horeca, et cetera gaan mensen ‘maar aan de drugs’. Studenten hebben ook meer tijd om te experimenteren.”

“Er gebeurt verder niks in mijn nietige bestaan, dus ik probeer het wel een keer.”

“Er zijn veel plekken waar je niet zomaar drugs gebruikt. Buiten de deur doe je dat niet. Er is thuis geen toezicht of sociale controle zoals op een studentenfeest. Je zit nu aan de keukentafel met elkaar en denkt: oké en nu?”

- **Laagdrempeligheid**

“In de club ga je niet drinken totdat je neervalt, want je moet nog naar huis. Dat ben je nu toch al.”

“Het boeide niet wat je de dag erop te doen had. Je kon het toch wel vanuit huis doen.”

- **Maar de nieuwigheid vlakke af en soms werd er ook minder gebruikt**

”Voornamelijk aan het begin van de pandemie werd er om je heen aan drugs gedaan. Neemt nu al wel een beetje af... In het begin was het wel een beetje grappig en wil je met dingen experimenteren. Dan kom je erachter dat je je leven niet echt op orde kan houden. Studenten willen wel echt minderen nu, omdat het veel is de laatste tijd.”

“Borrelavonden buiten de deur worden bij ons thuis niet vervangen.”

2.4.2 Resultaten prestatiedruk

Over prestatiedruk is in de enquête van september 2021 kregen studenten de volgende stelling voorgelegd: ‘De lat is hoger komen te liggen om te presteren (goede cijfers, CV building, sociaal presteren, etc.) tijdens de coronacrisis.’ Studenten konden hun antwoord toelichten in de vragenlijst.

Op de stelling dat de lat hoger is komen te liggen, antwoordt 53,9 procent met ‘eens’ (n = 393) en 46,1 procent (n = 336) met ‘oneens’.

Als toelichting op hun antwoord schrijven de studenten:

Waarom mee eens?

- **Grotere focus op studie en presteren**

“Aangezien mensen minder te doen hadden, zijn velen iets extra’s gaan doen (goed voor het cv), waardoor de lat alleen maar hoger komt te liggen.”

- **Drang om te onderscheiden, maar geen mogelijkheden**

“Doordat men al aanvoelt dat het diploma zijn waarde verliest ten opzichte van de periode voor corona, is men genoodzaakt/gedreven om buiten zijn/haar studie nog meer extra activiteiten er naast te doen om het cv op te vullen.”

- **Sinds corona meer gaan vergelijken met anderen**

“Je bent veel meer met jezelf bezig en het menselijk contact dat je nodig hebt om te zien dat anderen ook stress ervaren of soms ook problemen hebben, is er niet. [...]”

Waarom mee oneens?

- **Lat lag altijd al hoog**

“Misschien dat de coronacrisis de lat weliswaar ietsjes hoger heeft gelegd, maar problemen als de sterk verhoogde studiedruk of de wooncrisis hebben hier een veel en veel groter aandeel in naar mijn mening.”

- **Corona gaf rust**

“Ik voelde eindelijk een reden om minder hard te werken, om meer op mezelf te kunnen letten. Daardoor realiseerde ik me hoe (te) hard werken zo is genormaliseerd en zelfs wordt aangemoedigd, en dat gaat echt ten koste van heel veel jonge mensen om me heen. Het feit dat we een pandemie nodig hebben gehad om als ‘excuus’ te gebruiken, laat zien hoe dwingend die norm is en is geweest.”

- **Lagere standaard**

“Docenten voelen aan dat alles thuis doen niet meehelpt voor de motivatie van studenten en zijn bereid hier met coulance op te reageren.”

- **Minder motivatie, dus minder prestatiedrang**

“Het boeit allemaal niet meer in de coronacrisis. Iedereen is er klaar mee en niemand heeft meer zin om zijn of haar best te doen voor school, werk, et cetera. We halen nergens meer gelukjes uit, omdat het elke keer wordt neergehaald door de maatregelen.”

2.4.3 Resultaten waardering diploma

Over de waardering van het diploma kregen studenten in de enquête van september 2021 de volgende stelling voorgelegd: ‘Ik heb het gevoel dat als ik afstudeer, ik een net zo volwaardig diploma heb als studenten die voor corona zijn afgestudeerd.’ Ook hier konden studenten hun antwoord toelichten.

Van de respondenten is 54,6 procent (n = 398) het eens met de stelling en zegt daarmee dus een even volwaardig diploma te hebben als studenten die voor corona zijn afgestudeerd. De overige 45,4 procent (n = 331) is het daarmee oneens. Als toelichting op hun antwoord schrijven de studenten:

Waarom mee eens?

- **Een diploma is een diploma**

“De tentamens die in coronatijd zijn afgenomen zijn net zo moeilijk zo niet moeilijker dan normale tentamens.”

- **Coronadiploma ‘juist knapper’**

“Studenten die ten tijde van corona hebben gestudeerd, hebben het juist zwaarder gehad, wat getuigt van zelfdiscipline en zelfredzaamheid. Inhoudelijk heb ik niet het idee dat er verschil is.”

- **Geen last van online onderwijs**

“De eerste twee jaar [van een studie red.] zullen naar mijn idee de grootste impact hebben gehad met oog op niet genoeg lesstof binnenkrijgen. Deze jaren had ik al gehad.”

Waarom mee oneens?

- **Minder kwaliteit**

“Ik wil met docenten kunnen sparren. Geïnspireerd raken. Met medestudenten samenwerken. Dingen bespreken over een koffietje. Thuis achter mijn scherm video’s bekijken vind ik geen uitdaging. Het is eenzaam, repetitief en on-inspirerend.”

“Momenteel hebben studenten een soort Netflix-abonnement bij de uni.”

- **Niet verbonden voelen met andere studenten of onderwijsinstelling**

“Ik heb me het afgelopen studiejaar helemaal geen student gevoeld. Ik heb alles vanuit m’n bed gedaan en voelde me super nutteloos. Heb wel m’n BSA (bindend studieadvies) gehaald, maar dat voelt niet echt verdiend.”

- **Angst voor effect op verder studieverloop en arbeidsmarktkansen**

“Ik ben nul keer naar de faculteit geweest gedurende mijn hele master. Ik heb geen contacten opgebouwd, geen netwerk kunnen opbouwen en geen stages kunnen doen op locatie.”

- **Gemis praktijkonderwijs**

“Als student biomedisch laboratoriumonderzoek is een groot deel van de studie gericht op praktijk. Het hele tweede jaar heb ik van achter mijn schermje een labsimulatie moeten volgen. Hierdoor ben ik niet bekend met de daadwerkelijke technieken.”

- **Vermindering kwaliteit tentamens**

“Het is moeilijker om een tentamen te maken in een zaal dan in je slaapkamer met je boek ernaast.”

2.5 Conclusie over mentaal welbevinden

De coronacrisis heeft het mentaal welbevinden van studenten negatief beïnvloed, maar de impact verschilt per student. De groep jongeren en jongvolwassenen lijkt harder geraakt te zijn dan andere bevolkingsgroepen. Het instellen van lockdowns lijkt een directe invloed te hebben gehad op het cijfer dat studenten aan hun welbevinden toekenden.

Wat betreft factoren die samenhangen met het mentaal welbevinden, zoals middelengebruik, prestatiedruk en waarde van het diploma, valt op dat de impact van de coronacrisis op studenten duidelijk zichtbaar is, maar niet eenduidig. Zo lijkt er aan de ene kant een groep studenten te zijn die sinds de coronacrisis minder middelen zijn gaan gebruiken en zich meer op studie en presteren zijn gaan richten. Aan andere kant is er een groep studenten die minder goed konden omgaan met de situatie en hun toevlucht juist meer zochten in middelengebruik, bijvoorbeeld om verveling tegen te gaan, en die minder gemotiveerd waren voor studeren en presteren.

2.6 Duiding Anita Kraak

“Wat ik hier lees is een mooie brede uitvraag. Deze bevestigt wat ook andere onderzoeken al lieten zien; de groep 18-25 jaar is het hardst geraakt door de coronamaatregelen. Dit is passend bij de levensfase en wat jongeren nodig hebben voor hun ontwikkeling; contact met een diversiteit aan mensen, het gevoel bij te kunnen dragen aan ook hun samenleving en leren en oefenen met hun toekomstige rol in deze samenleving.

Ook maakt het onderzoek nog maar weer eens duidelijk dat ‘de jongere’ niet bestaat. Dit moeten we ons in praktijk en beleid ook blijven realiseren. De onderzoekers beschrijven twee groepen:

1. De groep jongeren die er wel bij vaart. Zij gingen ogenschijnlijk moeiteloos mee in prestatiedruk en gaven zelfs nog extra gas door efficiënt te werken, minder afleiding te zoeken, minder middelen te gebruiken in een poging zo hun toekomstige kansen verder te vergroten of omdat het leven met minder prikkels voor hen gewoon fijner is. Óf om straks extra tijd voor uitgaan en sociale contacten te hebben.
2. De groep die er last van heeft. Zij hadden de neiging zich terug te trekken, meer middelen te gebruiken. Zij namen ogenschijnlijk gas terug of werden door somberheid, onzekerheid of eenzaamheid in beslag genomen.

Wat we weten is dat het voor de meeste jongeren belangrijk is om contact te hebben met anderen en een bijdrage te kunnen leveren aan het leven van anderen en de samenleving. Dit staat los van de groep waar ze toe behoren, lees: de groep die goed door de coronacrisis is gekomen of die het zwaarder heeft gehad. Zij vragen mogelijk wel een andere aanpak.

En sommige jongeren kregen door corona voor hun gevoel eindelijk het maatwerk waardoor ze zich beter konden ontwikkelen. Zij konden thuis, in een prikkelarme omgeving dingen leren waar zij voor hun gevoel op school niet aan toe kwamen.

Het is zaak om de lessen die we door corona hebben geleerd, niet verloren te laten gaan.

Opvallend is de uitvraag naar prestatiedruk tijdens corona. Want ook de studenten die door corona níet meer prestatiedruk zijn gaan ervaren doen in de focusgroepen wel veel uitingen die wijzen op al bestaande prestatiedruk. Dit is een signaal om serieus te nemen. Het suggereert dat prestatiedruk al behoorlijk geïnternaliseerd is.”

3. Inspraak en vertrouwen in de politiek

De laatste tijd is er steeds meer aandacht voor inspraak van jongeren in beleid en hun vertrouwen in de politiek. Zelden vond er in Nederland zo'n brede maatschappelijke discussie plaats over betrokkenheid van burgers bij beleid en besluitvorming als tijdens de coronacrisis. Ervan uitgaand dat ook studenten zich vóór de coronacrisis over het algemeen minder bezighielden met de politiek dan tijdens de coronacrisis, onderzochten we hoe zij hier nu naar kijken.

Daarvoor hebben we eerst op basis van de enquête van *Lieve Mark* uit september 2021 bekeken in hoeverre het cijfer dat studenten geven aan hun mentaal welbevinden samenhangt met de mate waarin ze zich vertegenwoordigd voelen in de politiek. Deze samenhang bleek significant te zijn ($p < .05$). Hoe hoger de respondenten hun mentaal welbevinden inschatten, hoe hoger ze scoorden op de mate waarin ze zich vertegenwoordigd voelden.

In dit hoofdstuk geven we allereerst een literatuuroverzicht over het vertrouwen van jongvolwassenen in de politiek en hun rol daarin. Dat overzicht bevat zowel wetenschappelijke publicaties als werkdocumenten, scripties en interne publicaties. Vervolgens bespreken we de resultaten uit de enquêtes en de reacties daarop uit de focusgroepen. Tot slot trekken we een conclusie over het vertrouwen van studenten in de politiek.

3.1 Beknopt literatuuroverzicht

Minder interesse, maar meer vertrouwen in politiek onder jongeren

Over het algemeen zien we dat jongeren het minst geïnteresseerd zijn in politiek van alle leeftijdsgroepen, terwijl hun vertrouwen in de politiek het hoogst is. Zo blijkt uit cijfers van het CBS uit 2019 dat 40 procent van de jongeren (15-25 jaar) tamelijk geïnteresseerd is in politiek.⁴⁹ We zien dat naarmate mensen ouder zijn, hun interesse in de politiek toeneemt. De groep 15- tot 18-jarigen is het minst geïnteresseerd (32 procent).

Het vertrouwen in de politiek laat juist een tegengestelde trend zien: naarmate mensen ouder worden, krijgen ze over het algemeen minder vertrouwen in de politiek. Leeftijd blijkt een onderscheidende factor voor het vertrouwen in instituties: zo hebben jongeren meer vertrouwen dan andere leeftijdsgroepen in de Tweede Kamer, de Europese Unie en het publieke domein.^{49, 51, 52}

Daling in vertrouwen sinds de coronacrisis

Internationaal vergelijkend onderzoek uit 2020 laat zien dat het geloof in de democratie in Nederland ten opzichte van de rest van de wereld relatief hoog ligt: minder dan een kwart van de bevolking is ontevreden met het politieke systeem.⁵⁴ Maar dit beeld is in 2020 en 2021 snel veranderd.⁵⁵ In eerste instantie steeg het vertrouwen in de overheid van 50 procent in januari 2020 naar 70 procent in april 2021.²⁵ Maar daarna nam het vertrouwen in de landelijke en lokale overheden snel af.^{25, 55} Het SCP brengt deze afname in verband met een daling van de angst voor het virus, een afname in opinieleiderschap vanuit de regering en een polarisatie van het debat.²⁵

In algemene zin wordt de coronacrisis vooral als katalysator gezien voor bestaande maatschappelijke problemen. Het dalende vertrouwen in de politiek is dus niet een-op-een te associëren met kritiek op het coronabeleid.

Jongeren willen een bijdrage leveren

Van de jongeren heeft 62 procent het gevoel heeft dat hun mening belangrijk is tijdens de coronacrisis, terwijl slechts 5 procent van hen het gevoel heeft dat hun mening ook wordt meegenomen in beleidskeuzes.²⁸ Jongeren willen wel graag een bijdrage leveren: 46 procent geeft aan iets te willen doen om een ander te helpen, en 18 procent denkt iets te kunnen betekenen voor de maatschappij tijdens de coronacrisis.

De coronacrisis polariseert

Hoewel jongeren zich in het coronadebat niet meer aangevallen voelen dan andere leeftijdsgroepen, kregen zij wel het meest de schuld van coronabesmettingen. Zo vindt circa 60 procent van de respondenten van het SCP dat jongeren schuld dragen voor veel van de besmettingen, waarschijnlijk door de beeldvorming rondom illegale feesten en een sterke toename van besmettingen onder jongeren in oktober 2020.²⁵ Dit percentage ligt veel hoger dan van respondenten die vinden dat verspreiding van het virus veroorzaakt wordt door maatregelenovertreders (circa 20 procent) of feestvierders/cafébezoekers (circa 20 procent). Van de SCP-respondenten wijt 15 procent de besmettingen specifiek aan studenten.²⁵

Ook komt uit onderzoek naar voren dat bestuurders een onjuist beeld hebben van de verwachtingen die jongeren hebben van politiek en democratie. Zo blijkt uit onderzoek dat 49 procent van de jongeren meer wil meebeslissen, terwijl bestuurders deze wens maar op 29 procent inschatten.⁵³ En hoewel jongeren en bestuurders weten dat ze elkaar niet altijd goed begrijpen, is de wil om de ander te begrijpen bij jongeren groter dan bij bestuurders. Van de jongeren wijt 55 procent dat aan bestuurders die denken dat ze 'altijd gelijk hebben' en zoekt 52 procent de verklaring in een generatiekloof. Bestuurders hebben andere verklaringen: 66 procent denkt aan desinteresse van jongeren of aan de traagheid van het politieke proces terwijl slechts 33 procent van de jongeren dit als reden geeft.⁵³

3.2 Enquêteresultaten vertrouwen en vertegenwoordiging in de politiek

In de enquête van september 2021 is studenten de volgende stelling voorgelegd: *'Mijn vertrouwen in de politiek is sinds de coronacrisis...'* Respondenten konden daarop antwoorden met 'veel lager', 'lager', 'hetzelfde', 'hoger' en 'veel hoger'.

Vertrouwen in de politiek lager sinds de coronacrisis

Van alle respondenten geeft 50,1 procent (n = 365) aan dat hun vertrouwen is afgenomen en 27,0 procent (n = 197) dat het veel lager is. Voor 20,6 procent (n = 150) is het vertrouwen hetzelfde gebleven. Slechts 2,2 procent (n = 16) antwoordt dat het vertrouwen hoger ligt en 0,1 procent (n = 1) zegt dat het veel hoger ligt.

Een bepalende factor voor het vertrouwen in de politiek lijkt of een respondent zich wel of niet vertegenwoordigd voelt in de politiek ($p < 0.001$). We zien dat van de studenten die zich wel vertegenwoordigd voelen slechts 6,9 procent (n = 12) antwoordt dat hun vertrouwen 'veel lager' is, terwijl 44,6 procent (n = 78) zegt dat hun vertrouwen 'lager' is, 42,9 procent (n = 75) 'hetzelfde' en zelfs 5,1 procent (n = 9) 'hoger'.

Bij de studenten die aangeven zich niet vertegenwoordigd te voelen, zien we iets heel anders; 34,1 procent (n = 185) zegt dat hun vertrouwen 'veel lager' is, 51,0 procent (n = 277) 'lager' en 13,6 procent (n = 74) 'hetzelfde'. Slechts 1,3 procent (n = 7) zegt dat hun vertrouwen 'hoger' is en geen enkele respondent in deze subgroep zegt dat het 'veel hoger' is.

Driekwart van de studenten voelt zich niet vertegenwoordigd

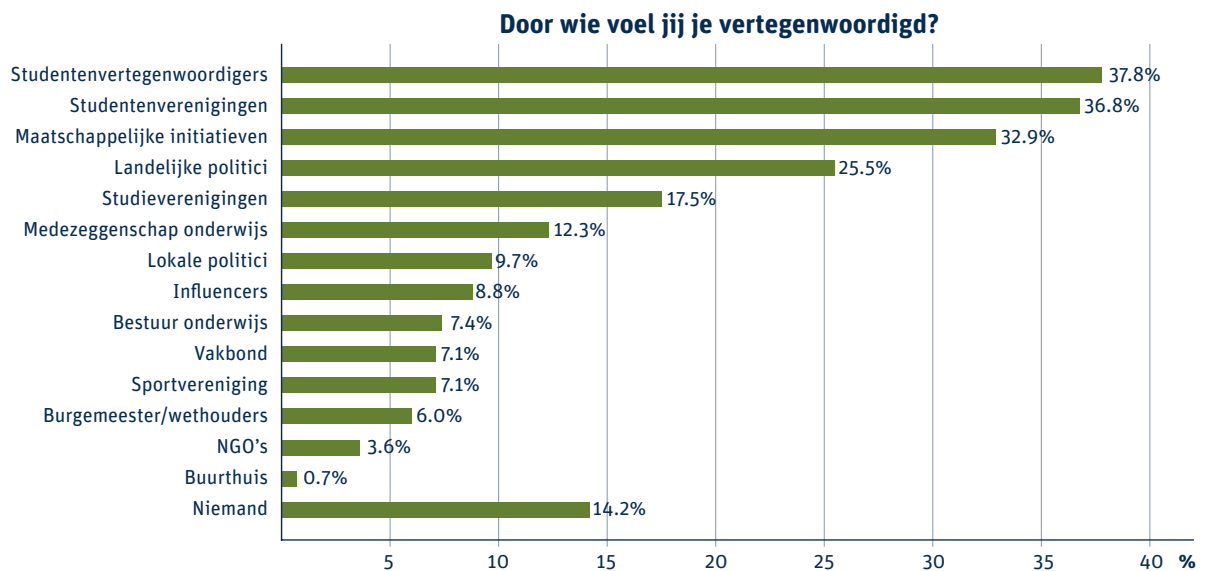
Op de vraag *'Voel jij je vertegenwoordigd richting de overheid/politiek?'* konden studenten antwoorden met 'ja' of 'nee'.

Van alle respondenten zegt 24,4 procent (n = 175) zich wel vertegenwoordigd te voelen, terwijl 75,6 procent (n = 543) antwoordt dat dit niet het geval is.

Studenten voelen zich potentieel het meest vertegenwoordigd door landelijke studentenvertegenwoordigers, studentenverenigingen en maatschappelijke initiatieven

Als antwoord op de vraag *'Door wie voel jij je vertegenwoordigd richting de overheid/politiek?'* kozen respondenten uit verschillende opties (zie figuur 2). Ze konden meerdere opties aanvinken, maar geen opties toevoegen.

Nationale studentenvertegenwoordigers staan bovenaan met 37,8 procent (n = 276), gevolgd door studentenverenigingen met 36,8 procent (n = 269) en maatschappelijke initiatieven met 32,9 procent (n = 240).

Figuur 2: Partijen door wie studenten zich potentieel vertegenwoordigd voelen (in percentage)

Driekwart van de studenten denkt niet dat studenten beter betrokken gaan worden bij de besluitvorming

Naast de directe vraag over het vertrouwen in de politiek hebben we ook de volgende vraag gesteld over hun verwachtingen na corona: *‘Uit onderzoek^{28, 53, 58} blijkt dat de kloof tussen politiek en jongeren groter is geworden tijdens corona. Denk jij dat studenten na corona beter betrokken gaan worden bij besluitvorming?’* Hierop konden respondenten antwoorden met ‘ja’ of ‘nee’.

Van alle respondenten antwoordt 25,4 procent (n = 185) met ‘ja’ en zei 74,6 procent (n = 544) ‘nee’.

3.3 Resultaten focusgroepen vertrouwen en vertegenwoordiging in de politiek

In de focusgroepen geven studenten meerdere verklaringen voor de invloed die hun gevoel vertegenwoordigd te worden in de politiek heeft op hun welbevinden:

- **Studenten voelen zich beter als ze zich gehoord voelen**

“Ik kon me er wel kwaad om maken als we als studenten niet genoemd worden (in de persconferenties red.). Aandacht kwam veel te laat. [...] Dat was erg vervelend.”

“Ik maak me er steeds minder druk om. In eerste instantie veel woede omdat we werden beperkt. Nu kijk ik er niet eens meer naar.”

“Sowieso is het fijn als iemand opkomt voor je belangen. Wel extra fijn wanneer er daadwerkelijk iets verandert. Veranderingen vinden nu ook wel echt te weinig plaats, daardoor voelen studenten zich minder gehoord.”

- **Corona werkt als katalysator**

“Afgelopen tijd zijn er heel veel dingen gebeurd, zoals de toeslagenaffaire, de formatie... Ze doen wel hun best, maar er gaat gewoon heel veel mis. Misschien ligt het ook aan de structuur.”

- **Studenten zijn meer betrokken bij politiek sinds corona**

“Omdat politici telkens op tv kwamen, ben ik er veel meer naar gaan kijken. Ik wist daarvoor eigenlijk niet hoe het was. Maar nu ik op let denk ik echt: wat zijn ze aan het doen?”

“Sinds corona ben ik ook wel meer met politiek bezig geweest. Ik denk er nu veel meer over na.”

“Ik voel me niet vertegenwoordigd. Maar het komt misschien vooral doordat het nu extra aandacht krijgt. Eerst was het niet zo belangrijk, maar het heeft nu grotere gevolgen als je niet vertegenwoordigd wordt.”

“Er wordt gezocht naar korte termijn. Terwijl jongeren gebaat zijn bij een langeretermijnvisie.”

- **Minder vertrouwen leidt tot meer cynisme**

“Corona treft ons minder en de maatregelen pakken ons harder. Daardoor zijn we in beginsel misschien al cynischer richting het hele beleid.”

- **Vertegenwoordiging moet zichtbaar(der) zijn**

“Ik denk dat veel mensen best hun verantwoordelijkheid willen nemen, maar daar moet wel terugkoppeling op komen.”

“Als je iemand van onze generatie mee laat lopen, dan vertrouw ik iemand daar sneller op dan dat ik iemand die ouder is vertrouw die zegt: het gaat hier goed. Je hebt een soort ambassadeur nodig.”

“Als mensen punten opbrengen waar je zelf ook erg achter staat... Of zodra er wat wordt gedaan met onderzoeken. Luisteren is fijn, maar er moet ook wel wat mee gedaan worden. Misschien ook een stukje identificatie, maar het gaat er wel om dat iemand ook ergens voor staat.”

“Corona is meer iets wat iedereen aangaat. Jongeren voelen zich meer per thema vertegenwoordigd, niet door een specifieke partij.”

“Maatschappelijke initiatieven staan misschien hoog op de lijst, omdat dit mensen zijn die echt heel graag iets willen opzetten. Dat voel je in de vertegenwoordiging.”

“Je kunt je misschien tijdelijk ergens in vinden. Nieuwe initiatieven hebben nog geen naam, maar ook nog geen slechte naam.”

- **Studenten willen meegenomen worden in besluitvorming**

“Het werkt ook veel meer om aan tafel te gaan. Maar moet je dus wel de kans voor krijgen.”

“Ik denk altijd dat studenten de toekomst zijn. En dat hoor ik ook om me heen. Maar er is niks van te merken.”

3.4 Conclusie over inspraak en vertrouwen in de politiek

Het vertrouwen dat studenten hebben in de politiek blijkt significant samen te hangen met hun mentaal welbevinden. Studenten die niet het gevoel hadden dat hun belangen behartigd werden door de lokale of landelijke politiek scoorden lager op mentaal welbevinden dan studenten die dat gevoel wel hadden.

Studenten zeggen dat ze door de coronacrisis meer interesse hebben gekregen in de politiek. Tegelijkertijd zegt ruim driekwart van hen dat ze sinds de coronacrisis (veel) minder vertrouwen in de politiek hebben gekregen. Ook voelt driekwart van de studenten zich niet vertegenwoordigd door de politiek en verwachten zij niet dat ze na de coronacrisis beter betrokken worden bij besluitvorming van de overheid. Studenten laten ook weten dat ze door de coronacrisis nu beter inzien wat het belang is van een goede vertegenwoordiging.

3.5 Duiding Anita Kraak

“Dit onderzoek bevestigt het belang van agency voor het welbevinden van jongeren: er toe doen, ergens invloed op hebben en een bijdrage kunnen leveren dragen bij aan mentaal welbevinden. Corona heeft ons geleerd dat het leven niet maakbaar is. Voor de veerkracht en ontwikkelkansen van de jeugd is excelleren alleen niet het hoogste goed, maar zijn agency en participatie ook van doorslaggevend belang. Dit raakt aan het actuele discours in het onderwijs. Volgens Biesta^{IV} heeft het onderwijs drie functies: kwalificatie, socialisatie, en persoonsvorming. In de afgelopen jaren is, gevoed door de hang naar maakbaarheid, de aandacht toenemend komen te liggen op hetgeen het gemakkelijkst meetbaar is: de kwalificatie. De ontwikkeling van deze drie functies van het onderwijs is daarmee uit balans geraakt. Corona leert ons dat herstel van deze balans belangrijk is.

Twee belangrijke punten uit het onderzoek voor jongerenparticipatie in toekomstig beleid zijn;

- Ruim de helft van de jongeren zegt dat hun mening belangrijk gevonden wordt, maar slechts 5% heeft ook het gevoel dat die mening meegenomen wordt in het beleid. Er zijn vanuit jongeren en beleid verschillende percepties waarom dat zo is. Er is dus nog veel ruimte voor verbetering. Ga vanuit wederzijdse nieuwsgierigheid met jongeren het gesprek aan over deze percepties en hoe het beter kan. Dat is voor jongeren ook oefenen met hun toekomstige bijdrage aan de samenleving.
- Bijna driekwart van de jongeren geeft aan in de toekomst geen verbetering van hun betrokkenheid in de besluitvorming te verwachten. Dat is een zorgelijk signaal, het is immers ook besluitvorming over hun toekomst. Dit versterkt de noodzaak om met jongeren echt het gesprek aan te gaan en elkaar beter te leren begrijpen.

IV Gert Biesta is een Nederlands pedagoog. Hij is als hoogleraar 'Public Education' verbonden aan Maynooth University in Ierland.

4. Aanbevelingen

Dit rapport laat zien hoe het met het welbevinden van Nederlandse studenten en hun vertrouwen in de politiek is gesteld. Dat vraagt dringend om investeringen die verbeteringen opleveren op beide terreinen. Onze aanbevelingen richten we daarom aan bestuurders en beleidsmakers bij onderwijsinstellingen en aan lokale en landelijke overheden.

Inspiratie voor deze aanbevelingen hebben we opgedaan aan vijf gesprekstafels tijdens het evenement *Time Out Café* op 14 oktober 2021 in Theater de Veste te Delft. Hieraan namen in totaal rond de tweehonderd studenten en circa honderd beleidsmakers, ambtenaren, (onderwijs)bestuurders, politici en OMT-leden deel. Elke gesprekstafel draaide om één thema en had als doel om met specifieke aanbevelingen te komen. Met een selectie daarvan besluiten we dit rapport.

4.1 Mentaal welbevinden van studenten bevorderen

Om het mentaal welbevinden van studenten te verbeteren, doen we het volgende aanbevelingen:

1. Zet structureel in op mentaal welbevinden

Symptombestrijding door welzijnstrainingen, studentenpsychologen en gratis massages is niet voldoende. Nodig is een langetermijnstrategie gericht op de onderliggende problemen als prestatiedruk en maakbaarheidsdenken:

- a. *Draag als onderwijsinstelling bij aan het verlagen van de prestatiedruk.* Spreek je als onderwijsinstelling uit richting studenten uit tégen een prestatimaatschappij en vóór welbevinden. Maak dit ook concreet in onderwijsbeleid en -programmering.
- b. *Maak werk van een langetermijnperspectief.* De coronacrisis heeft laten zien dat het voor mentaal welbevinden van groot belang is om uitzichtloosheid tegen te gaan. Een langetermijnstrategie maakt zichtbaar hoe we ons als maatschappij kunnen voorbereiden op een leven met corona, maar ook hoe we kunnen voorkomen dat studenten nog een keer te maken krijgen met maatregelen die slecht zijn voor hun ontwikkeling.

2. Geef óók aandacht aan de studenten met wie het goed lijkt te gaan

De aandacht gaat vaak uit naar jongvolwassenen met (ernstige) psychische klachten. Door de coronacrisis is ook het mentaal welbevinden achteruitgegaan van veel studenten met wie het normaal gesproken goed lijkt te gaan. Het is van belang ook deze groep goed te monitoren en in te zetten op preventie.

3. Betrek het hele maatschappelijke studentenveld

Studenten voelen zich veruit het meest vertegenwoordigd door landelijke studentenvertegenwoordigers, studentenverenigingen en maatschappelijke initiatieven. Voor een effectieve aanpak van de welzijnsproblematiek is samenwerking met deze organisaties daarom onmisbaar. Investeer in het opzetten of verdiepen van banden met dit maatschappelijk betrokken studentenveld. Betrek het hele veld intensief bij het thema mentaal welbevinden – zowel op lokaal als op landelijk niveau – door samen te werken aan het uitdenken en uitvoeren van oplossingen. Denk bijvoorbeeld aan het betrekken van landelijke studentenvakbonden bij een plan van aanpak om de prestatiedruk te verminderen die universiteiten en bedrijven opleggen aan studenten, aan het opzetten van welzijnsprogramma's binnen studie- en studentenverenigingen of aan het stimuleren van maatschappelijke initiatieven van studenten.

4. Stel de beeldvorming over studenten bij

Baseer beleid en besluitvorming niet op de negatieve beeldvorming over studenten. Uitgaan van negatieve beelden werkt stigmatiserend en vermindert het draagvlak voor beleid. Een hardnekkig vooroordeel is bijvoorbeeld het excessief middelengebruik bij studentenverenigingen.

4.2 Vertrouwen in de politiek verbeteren

Je vertegenwoordigd en gehoord voelen draagt ook bij aan je welbevinden. Om de inspraak en het vertrouwen van studenten in de (lokale) overheid te verbeteren, doen we de volgende aanbevelingen:

1. Betrek studenten actief

Betrek studenten tijdig bij beleidsvorming op onderwerpen die hen én in samenleving in de toekomst aangaan, doe dit door met hen te praten in plaats van over hen. Daag studenten uit, en geef ze een actieve rol in het proces. Daarnaast kunnen studenten ook in organisaties bij beleidsvorming betrokken worden. Zo kunnen zij werkervaring opdoen en organisaties van directe input voorzien. Een concreet voorbeeld is het aanstellen van 'werkstudenten' bij maatschappelijke organisaties. Andere voorbeelden zijn studentassistenten in onderwijsinstellingen en studentambtenaren bij gemeenten.

Betrek studenten bij onderzoek dat over hen gaat, zodat zij kunnen meedenken over vragen in enquêtes, meehelpen met het verspreiden van vragenlijsten, meedenken over hoe onderzoeken laagdrempelig gehouden kunnen worden en waarop gelet moet worden in de analyse. Dat versterkt niet alleen hun gevoel van agency en participatie, maar kan ook tot nieuwe, onverwachte resultaten leiden die beter aansluiten bij de praktijk.

Betrek studenten in de toekomst vanaf het eerste moment bij het beleid voor nieuwe pandemieën door ervoor te zorgen dat zij vertegenwoordigd zijn in een 'maatschappelijk OMT'. Zo kunnen zij meedenken over maatwerkoplossingen, bijvoorbeeld in het landelijke Corona Rapid Response Team, en over het effect

van bepaalde maatregelen voor hun specifieke situatie. Juist aan de gedragswetenschappelijke kant van de bestrijding van de pandemie kunnen zij nuttige bijdragen leveren binnen de RIVM Gedragsunit, bijvoorbeeld als het gaat om het inschatten van de impact op en de reacties van studenten op bepaalde maatregelen.

2. Faciliteer studenteninitiatieven

Bied als overheid of onderwijsinstelling studenten – in lijn met het coalitieakkoord – een *right to challenge* aan: de mogelijkheid om aan te geven dat zij een bepaald probleem zelf beter denken te kunnen oplossen. Geef ze vervolgens ruimte en middelen om hun tegenvoorstel uit te werken en concreet te maken. Zo laat je studenten niet alleen meedenken, maar ook meedoen. Een voorbeeld zou kunnen zijn dat studenten zelf een programma uitwerken om de onderwijskwaliteit te verbeteren of om overlast tegen te gaan in de stad. Een oplossing door en voor studenten speelt immers vaak directer in op de wensen van studenten en vergroot ook het draagvlak.

Maatschappelijke initiatieven van studenten zijn soms te zien als start-ups. Het kan daarom nuttig zijn om hier ‘incubators’ voor op te zetten. Dit betekent dat instanties maatschappelijke initiatieven kunnen helpen starten en groeien, bijvoorbeeld door erkenning van de initiatieven vanuit de overheid of de onderwijsinstelling, het aanbieden van werkruimte, gratis organisatorisch en strategisch advies en financiering op langere termijn, en door toegang te geven tot bestaande netwerken.

3. Intensiveer contact met studentenorganisaties

Netwerken en gesprekstafels waardoor studentenorganisaties op lokaal en landelijk niveau meedenken met beleidsmakers en bestuurders bestaan al, maar kunnen nog verbeterd, verbreed en geïntensiveerd worden. Dit onderzoek laat immers zien dat studenten zich niet alleen vertegenwoordigd voelen door (landelijke) studentenvertegenwoordigers, maar ook door verenigingen en maatschappelijke initiatieven. Verbetering is mogelijk door:

- a. *verenigingen te betrekken*. Betrek niet alleen studentenvertegenwoordigers, maar ook studie-, sport- en studentenverenigingen direct bij besluitvorming en het ontwikkelen van beleid, juist ook op landelijk niveau. Koepels van deze verenigingen, zoals de Landelijke Kamer van Verenigingen, kunnen bijvoorbeeld optreden als officiële gesprekspartners van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- b. **samenwerking en maatschappelijke initiatieven te faciliteren**. Naast deze koepels zullen er ook altijd vormen van samenwerking nodig zijn voor specifieke problematiek, bijvoorbeeld voor bepaalde onderwerpen of steden. Het is aan de studenten om zich actiever te verenigen op lokaal en landelijk niveau en de samenwerking op te zoeken. Voorbeelden zijn Studentenprotest, studenten uit Rotterdam die zich hard maken voor compensatie van het leenstelsel door proactief en constructief mee te denken met ambtenaren van OCW en Kamerleden, en Gelijkspel, vrouwelijke studenten uit Utrecht die échte seksuele voorlichting geven en bespreekbaar maken wat de grenzen zijn bij intiem contact in de studentenwereld (zie ook www.gelijkspel.org/over-ons).

- c. *periodiek overleg te organiseren tussen burgemeester en studenten.* Erken en omarm zulke vormen van samenwerking en maatschappelijke initiatieven van georganiseerde en ongeorganiseerde studenten door toenadering te zoeken en hen actief te betrekken. Een pilot in Delft waarin de burgemeester periodiek in gesprek gaat met georganiseerde en niet-georganiseerde studenten blijkt succesvol te zijn. In deze overleggen delen studenten de nieuwste inzichten en ontwikkelingen binnen de studentenwereld met de burgemeester, zodat de gemeente hierop kan inspelen op bestuurlijk niveau. Dit kan ook in andere studentensteden een manier zijn om participatie en inspraak van studenten in de gemeente te stimuleren.

4. Maak studentenbetrokkenheid zichtbaar

Hoewel er veel initiatieven bestaan om studenten te betrekken bij beleid en besluitvorming, zijn die niet altijd even zichtbaar. Het is daarom noodzakelijk om meer aandacht te besteden aan terugkoppeling naar studenten. Bijvoorbeeld van onderzoeksresultaten, maar ook van de manier waarop studenten betrokken zijn geweest bij beleidsvorming en wat dat concreet heeft toegevoegd. Hoe zichtbaarder dit is, hoe groter het draagvlak voor het ontwikkelde beleid.

5. Referentielijst

- 1 R. Hart, *Children's Participation: From Tokenism to Citizenship*, Florence: UNICEF International Child Development Centre, 1992.
- 2 CBS, „Leerlingen, deelnemers en studenten; onderwijssoort, woonregio,” 2021. [Online]. Available: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/71450ned/table?fromstatweb>.
- 3 Universiteiten van Nederland, „Aantal ingeschreven studenten,” 2021. [Online]. Available: https://www.universiteitenvannederland.nl/f_c_ingeschreven_studentsen.html#derde.
- 4 Onderwijsinspectie, „De staat van het hoger onderwijs,” [Online]. Available: <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/staat-van-het-onderwijs/documenten/rapporten/2022/04/13/deelrapport-svho-2022-hoger-onderwijs>.
- 5 E. Crone en A. Fuligni, „Self and others in adolescence,” *Annual review of psychology*, pp. 447-469, 2020.
- 6 E. Crone en R. Dahl, „Understanding adolescence as a period of social–affective engagement and goal flexibility,” *Nature Reviews Neuroscience*, p. 636–650, 2012.
- 7 J. Pfeifer en E. Berkman, „The Development of Self and Identity in Adolescence: Neural Evidence and Implications for a Value-Based Choice Perspective on Motivated Behavior,” *Child Dev Perspect.*, pp. 158-164, 2018.
- 8 B. Laursen en A. Hartl, „Understanding loneliness during adolescence: Developmental changes that increase the risk of perceived social isolation,” *Journal of Adolescence*, pp. 1261-1268, 2013.
- 9 K. Koo, I. Baker en J. Yoon, „The First Year Acculturation: A Longitudinal Study on Acculturative Stress and Adjustment among the First Year International College Students,” *Journal of International Students*, 2021.
- 10 M. Ford, „Social distancing during the COVID-19 pandemic as a predictor of daily psychological, social, and health-related outcomes,” *J Gen Psychol.*, pp. 249-271, 2021.
- 11 C. De Figueiredo, P. Sandre, L. Portugal, T. Mázala-de-Oliveira, L. Da Silva Chagas, Í. Raony, E. Ferreira, E. Giestal-de-Araujo, A. Dos Santos en P. Bomfim, „COVID-19 pandemic impact on children and adolescents' mental health: Biological, environmental, and social factors,” *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 2021.
- 12 E. Erikson, *Youth: Identity and Crisis.*, New York, NY: WW, 1968.
- 13 A. Maslow, *Motivation and personality*, New York, NY: Harper & Row Publishers, 1954.
- 14 M. Gopalan en S. Brady, „College Students' Sense of Belonging: A National Perspective,” *Educational Researcher*, 2019.
- 15 L. Pittman en A. Richmond, „Academic and Psychological Functioning in Late Adolescence: The Importance of School Belonging,” *The Journal of Experimental Education*, pp. 270-290, 2007.
- 16 J. Dopmeijer, *Running on empty. The impact of challenging student life on wellbeing and academic performance*, 2021.

- 17 P. Gummadam, L. Pittman en M. Ioffe, „School Belonging, Ethnic Identity, and Psychological Adjustment Among Ethnic Minority College Students,” *The Journal of Experimental Education*, pp. 289-306, 2015.
- 18 J. Fink, „Flourishing: Exploring Predictors of Mental Health Within the College Environment,” *Journal of American College Health*, pp. 380-388, 2014.
- 19 A. Lederer, M. Hoban, S. Lipson, S. Zhou en D. Eisenberg, „More Than Inconvenienced: The Unique Needs of U.S. College Students During the COVID-19 Pandemic,” *Health Education & Behavior*, 2020.
- 20 T. Freeman, L. Anderman en J. Jensen, „Sense of Belonging in College Freshmen at the Classroom and Campus Levels,” *The Journal of Experimental Education*, pp. 203-220, 2007.
- 21 L. Hausmann, J. Schofield en R. Woods, „Sense of Belonging as a Predictor of Intentions to Persist Among African American and White First-Year College Students,” *Research in Higher Education*, pp. 803-839, 2007.
- 22 M. Luijten, M. Muilekom van, L. Teela, T. Polderman, C. Terwee, J. Zijlmans, L. Klaufus, A. Popma, K. Oostrom, H. Oers van en L. Haverman, „The impact of lockdown during the COVID-19 pandemic on mental and social health of children and adolescents,” *Quality of Life Research*, 2021.
- 23 N. Magson, J. Freeman, R. Rapee, C. Richardson, E. Oar en J. Fardouly, „Risk and Protective Factors for Prospective Changes in Adolescent Mental Health during the COVID-19 Pandemic,” *Journal of Youth and Adolescence*, 2020.
- 24 A. Loon van, H. Creemers, S. Vogelaar, A. Miers, N. Saab, P. Westenberg en J. Asscher, „Prepandemic Risk Factors of COVID-19 Related Concerns in Adolescents During the COVID-19 Pandemic,” *Journal of Research on Adolescence*, pp. 531-545, 2021.
- 25 Sociaal Cultureel Planbureau, „Een jaar met corona. Ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona,” 2021.
- 26 *Lieve Mark*, „S.O.S.: Onderzoek naar welzijn, behoeftes en meningen van studenten tijdens de coronapandemie,” 2021.
- 27 *Lieve Mark*, „Lockdown tot de zomer?,” 2021. [Online]. Available: <https://thuisbesmet.nl/lockdown-tot-de-zomer>.
- 28 K. Green, R. v. d. Cruijisen, S. v. d. Groep en E. Crone, „Aandacht voor het welzijn van jonge mensen,” 2021.
- 29 CBS, „Mentale gezondheid in eerste helft 2021 op dieptepunt,” 2021. [Online]. Available: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/35/mentale-gezondheid-in-eerste-helft-2021-op-dieptepunt>.
- 30 CBS, „Ervaren impact corona op mentale gezondheid en leefstijl,” 2021. [Online]. Available: <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/ervaren-impact-corona-op-mentale-gezondheid-en-leefstijl/3-mentale-gezondheid-en-corona>.
- 31 RIVM, GGD GHOR & Trimbos-instituut, „Monitor Mentale gezondheid en Middelengebruik Studenten hoger onderwijs,” 2021.
- 32 CBS, „Coronacrisis en jongeren,” 2021. [Online]. Available: <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2021/welzijn-en-stress-bij-jongeren-in-coronatijd/6-coronacrisis-en-jongeren>.

- 33 P. Velden van der, M. Marchand, M. Das, R. Muffels en M. Bosmans, „The prevalence, incidence and risk factors of mental health problems and mental health services use before and 9 months after the COVID-19 outbreak among the general Dutch population. A 3-wave prospective study,” *medRxiv*, 2021.
- 34 R. O’Connor, K. Wetherall, S. Cleare, H. McClelland, A. Melson, C. Niedwiedz, R. O’Carroll, D. O’Connor, S. Platt, E. Scowcroft, Watson, B., Zortea, T., E. Ferguson en K. Robb, „Mental health and well-being during the COVID-19 pandemic: Longitudinal analyses of adults in the UK COVID-19 Mental Health & Wellbeing study,” *British Journal of Psychiatry*, p. 326–333, 2021.
- 35 Nederlands Jeugdinstituut, „Effect van corona op jeugd, gezin en jeugdveld,” 2021.
- 36 J. Kester, „Onderzoek: hoe gaat het met ons in de coronacrisis?,” 2020. [Online]. Available: https://eenvandaag.assets.avrotros.nl/user_upload/PDF/Missen_in_coronacrisis.pdf.
- 37 Open Up, „Mentale gezondheid in de tweede coronagolf,” 2020.
- 38 Caring Universities, „De geestelijke gezondheid van studenten tijdens de COVID-19-pandemie. De eerste voorlopige data uit het Caring Universities-consortium,” 2020.
- 39 Caring Universities, „De geestelijke gezondheid van studenten tijdens de COVID-19-pandemie II. De tweede meting uit het Caring Universities-consortium,” 2021.
- 40 K. Green, S. Groep van de, S. Sweijen, A. Becht, M. Buijzen, R. Leeuw de, D. Remmerswaal, R. Zanden van der, R. Engels en E. Crone, „Mood and emotional reactivity of adolescents during the COVID-19 pandemic: short-term and long-term effects and the impact of social and socioeconomic stressors,” *Nature Scientific Reports*, 2021.
- 41 P. Velden van der, C. Contino, M. Das, P. Loon van en M. Bosmans, „Anxiety and depression symptoms, and lack of emotional support among the general population before and during the COVID-19 pandemic. A prospective national study on prevalence and risk factors,” *J Affect Disord*, pp. 540-548, 2020.
- 42 C. Cresswell, A. Shum, S. Pearcey, S. Skripkauskaitė, P. Patalay en P. Waite, „Young people’s mental health during the COVID-19 pandemic,” *The Lancet Child & Adolescent Health*, pp. 4-5, 2021.
- 43 M. Hawes, A. Szenczy, D. Klein, G. Hajcak en B. Nelson, „Increases in Depression and Anxiety Symptoms in Adolescents and Young Adults during the COVID-19 Pandemic,” *Psychological Medicine*, 2021.
- 44 J. Fegert, B. Vitiello, P. Plener en V. Clemens, „Challenges and burden of the Coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic for child and adolescent mental health: A narrative review to highlight clinical and research needs in the acute phase and the long return to normality,” *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, p. 1–11, 2020.
- 45 Trimbos-instituut, „De impact van COVID-19 en de coronamaatregelen op alcohol-, tabak- en drugsgebruik onder uitgaanders,” 2020.
- 46 Trimbos-instituut, „Uitgaansgedrag en middelengebruik tijdens de coronapandemie van maart tot september 2020,” 2021.

- 47 Trimbos-instituut, „Invloed van het nieuwe coronavirus op drugsgebruik,” 2020.
[Online]. Available: <https://www.trimbos.nl/kennis/corona/drugs-en-corona/corona-en-middelengebruik>.
- 48 E. Spencer, J. Brassey en K. Mahtani, „Recall bias in Catalogue Of Bias,” 2017. [Online].
Available: <https://catalogofbias.org/biases/recall-bias/>.
- 49 CBS, „4 op de 10 jongeren geïnteresseerd in politiek,” 2019. [Online]. Available:
<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/13/4-op-de-10-jongeren-geïnteresseerd-in-politiek>.
- 50 Staatscommissie parlementair stelsel, „Lage drempels, hoge dijken: Democratie en
rechtsstaat in balans. Eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel,” 2018.
- 51 CBS, „Meer vertrouwen in elkaar en instituties,” 2018. [Online]. Available:
<https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/22/meer-vertrouwen-in-elkaar-en-instituties>.
- 52 CBS, „Vertrouwen, maatschappelijk onbehagen en pessimisme,” 2020. [Online]. Available:
<https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2020/vertrouwen-maatschappelijk-onbehagen-en-pessimisme?onpage=true#c-2--Ontwikkelingen-in-vertrouwen>.
- 53 I&O Research, „Wat verwachten jongeren van de democratie?,” 2021.
- 54 Bennett Institute for Public Policy Cambridge, „Global Satisfaction with Democracy,” 2020.
- 55 G. Engbersen, M. Bochove van, J. Boom de, J. Bussemaker, B. El Farisi, A. Krouwel, J. Lindert
van, K. Rusinovic, E. Snel, L. Heck van, H. Veen van der en P. Wensveen van, „De laag-
vertrouwensamenleving: de maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam,
Den Haag, Rotterdam & Nederland. Vijfde meting,” 2021.
- 56 J. Mueller, „Presidential Popularity from Truman to Johnson,” *American Political Science
Review*, p. 18–34, 1970.
- 57 Number 5 Foundation, „Bondgenoten in de democratie: jongeren en bestuurders bouwen
samen,” 2021.
- 58 European Council on Foreign Relations, „Europe’s Invisible Divides: How COVID-19 Is
Polarising European Politics,” 2021.
- 59 S. Asher en M. Weeks, „Loneliness and Belongingness in the College Years,” in *The Handbook
of Solitude: Psychological Perspectives on Social Isolation, Social Withdrawal, and Being Alone*,
2013.
- 60 Nivel & RIVM, “De gevolgen van de coronapandemie voor de gezondheid en het welzijn van
de jeugd: Een systematische literatuurstudie”, 2022.

Bijlage: Beschrijving van de methode

Onderzoeksmethode

In dit onderzoek gebruiken is gebruik gemaakt van enquêtes, focusgroepen en literatuuronderzoek.

Enquêtes

Enquêtes zijn afgenomen door studenteninitiatief *Lieve Mark* (zie Tabel 1). Voor dit rapport zijn primair de resultaten van **enquête 4** van september 2021 gebruikt. Hierin werden gesloten vragen gesteld, waarna respondenten hun antwoord konden toelichten.

Vanwege de (avond)lockdown van november 2021 die werd ingesteld tijdens het uitvoeren van dit onderzoek werd in samenwerking met het onderzoekers van het Erasmus 'SYNC lab', *Lieve Mark* en ACLO Studentensport Groningen in december 2021 een vijfde enquête gelanceerd. Hierin werd specifiek ook gekeken naar welbevinden van studenten sinds de avondlockdown.

	Enquête 1	Enquête 2	Enquête 3	Enquête 4	Enquête 5
Afnameperiode	15 oktober – 17 november 2020	20 januari – 27 januari 2021	14 april – 20 april 2021	14 september – 28 september 2021	14 december – 19 december 2021
Moment tijdens de pandemie ^V	Twee dagen na de persconferentie waarin een gedeeltelijke lockdown werd aangekondigd (met een sluiting van de horeca om 20.00)	Direct na de persconferentie waarin een avondklok werd aangekondigd	Een dag na persconferentie met aankondiging van een openingsplan (o.a. terrassen en hoger onderwijs open en avondklok opheffen per 28 april)	Direct na persconferentie waarin werd aangekondigd dat de 1.5 meter losgelaten werd	Direct na persconferentie aankondiging avondlockdown, samenleving gaat dicht vanaf 17.00 uur 's avonds
Vragen gingen over ^{VI}	Lockdown voorjaar 2020; versoepelingen zomer 2020 en oktober 2020	Eind januari 2021	Medio april 2021	Medio september 2021	Medio december 2021; pre-corona winter 2019
Respons	N = 4231	N = 7149	N = 1436	N = 729	N = 776

Tabel 1. Afnamemomenten en respons van de enquêtes.

^V De resultaten moeten dus gezien worden in de context van het onmiddellijk effect van de aankondiging van maatregelen.

^{VI} Een aantal cijfers zijn in retrospectief uitgevraagd (zoals de pre-coronacijfers). Er kan hier dus sprake zijn van recall bias⁴⁸.

Focusgroepen

Om de resultaten van de enquêtes te duiden zijn drie focusgroepen met studenten gehouden in november 2021. De bijeenkomsten duurden een uur. Hierin werden de resultaten van de eerste vier enquêtes gepresenteerd en met de deelnemers doorgenomen. De vraag die centraal stond tijdens de focusgroepen was: herken jij je in de resultaten? Zo ja, hoe komt dat? Zo nee, kan je verklaren waarom?

De aanbevelingen voor dit rapport zijn opgehaald in vijf gesprekstafels tijdens een evenement (“Time Out Café”) op 14 oktober 2021 in Theater de Veste te Delft. Hieraan namen in totaal ca. 200 studenten en ca. 100 beleidsmakers, ambtenaren, (onderwijs)bestuurders, politici en OMT-leden deel. Elke gesprekstafel draaide om een specifiek thema (leven met corona, huisvesting, prestatie maatschappij, gevolgen van corona en inspraak) en had als doel om met specifieke aanbevelingen te komen. Alleen aanbevelingen die betrekking hebben op de thematiek van dit rapport zijn opgenomen.

Literatuuronderzoek

Om de resultaten van de enquêtes en focusgroepen in perspectief te plaatsen gaat elk hoofdstuk vooraf aan een korte literatuurstudie. Hiervoor heeft geen systematische review plaatsgevonden.

Onderzoeksgroep

Het onderzoek richt zich op Nederlandstalige studenten die studeren aan een hbo-instelling of universiteit. In academisch jaar 2020/2021 waren er in totaal 821.000 hbo- en wo-studenten in Nederland². 22% van de wo-studenten³ en 9% van de hbo-studenten⁴ is internationaal. De doelgroep van dit onderzoek bestaat daarmee uit meer dan 700.00 studenten.

Enquêtes

In tabel 2 zijn de karakteristieken van de onderzoeksgroep te vinden. De onderzoeksgroep is niet representatief voor de studentenpopulatie. Er is een oververtegenwoordiging van wo- en uitwonende studenten ten opzichte van hbo- en thuiswonende studenten.

	Enquête 1	Enquête 2	Enquête 3	Enquête 4	Enquête 5
Reacties	N = 4231	N = 7149	N = 1436	N = 729	N = 776
Geslacht	Niet uitgevraagd	Niet uitgevraagd	Niet uitgevraagd	- Man: 40% - Vrouw: 59% - Anders: 1%	- Man: 32% - Vrouw: 68% - Anders: 0%
Opleidings-niveau	Niet uitgevraagd	- WO: 76% - HBO: 21% - MBO: 2%	- WO: 81% - HBO: 18% - MBO: 1%	- WO: 79% - HBO: 20% - Anders: 1%	- WO: 84% - HBO: 15% - Anders: 1%
Leeftijd	Gemiddeld: 20,5 jaar	Gemiddeld: 20,9 jaar	Gemiddeld: 21,1 jaar	Gemiddeld: 21,5 jaar	Gemiddeld: 21,7 jaar
Thuis-/ uitwonend	- Uitwonend: 75% - Thuiswonend: 25%	- Uitwonend: 80% - Thuiswonend: 20%	- Uitwonend: 82% - Thuiswonend: 18%	- Uitwonend: 92% - Thuiswonend: 8%	- Uitwonend: 81% - Thuiswonend: 19%
Afkomstig uit	- Leiden: 25% - Amsterdam: 22% - Utrecht: 13% - Groningen: 10% - Rotterdam: 8% - Delft: 7% - Nijmegen: 2% - Den Haag: 2% - Wageningen: 2% - Maastricht: 2% - Rest: 8%	- Utrecht: 22% - Delft: 21% - Leiden: 17% - Amsterdam: 13% - Rotterdam: 6% - Groningen: 5% - Wageningen: 4% - Nijmegen: 3% - Den Haag: 2% - Tilburg: 1% - Rest: 6%	- Delft: 22% - Utrecht: 21% - Leiden: 16% - Eindhoven: 7% - Amsterdam: 8% - Rotterdam: 4% - Den Haag: 4% - Wageningen: 4% - Vlissingen: 3% - Groningen: 3% - Rest: 8%	- Leiden: 41% - Delft: 16% - Utrecht: 15% - Amsterdam: 10% - Groningen: 7% - Rotterdam: 5% - Den Haag: 2% - Wageningen: 1% - Rest: 3%	Niet uitgevraagd.

Tabel 2. De karakteristieken van de onderzoeksgroep

Focusgroepen

Aan de focusgroepen namen studenten deel. Daarbij is geprobeerd een zo goed mogelijke spreiding te houden qua leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en woonsituatie.

- Focusgroep 1 (online): bestond uit 5 studenten die actief betrokken zijn geweest bij *Lieve Mark*.
- Focusgroep 2 en 3 (fysiek) bestonden uit 6 en 5 uit studenten die niet betrokken waren bij *Lieve Mark*. Zij zijn geworven via het netwerk van de student-ambtenaren Delft en TU Delft.

Instrumenten

Enquêtes

De vragenlijsten voor de enquêtes zijn samengesteld door studenten. Ze hebben de vragen geformuleerd op basis van hun eigen ervaringen en actualiteiten in het coronadebat. De vragenlijsten (104) stonden in Google Forms, enquête 5 werd afgenomen via Qualtrics. Het invullen van de vragenlijst kostte een respondent maximaal 3 minuten. Het doel daarvan was om het invullen zo laagdrempelig mogelijk te houden.

De enquêtes werden in alle gevallen verspreid via Whatsapp-groepen met de link naar de enquête. Daarbij stond het verzoek om de vragenlijst ook naar medestudenten te sturen. Op die manier had de tweede enquête al een respons van meer dan 3000 respondenten na 2 uur.

Focusgroepen

Tijdens de focusgroepen werden de resultaten van de eerste vier enquêtes gepresenteerd en met de deelnemers doorgenomen. De vraag die centraal stond tijdens de focusgroepen was: herken jij je in de resultaten? Zo ja, hoe komt dat? Zo nee, kan je verklaren waarom?

In de focusgroepen is gebruik gemaakt van dia's met daarop de voorlopige resultaten van het onderzoek in combinatie met vragen en stellingen over de onderwerpen mentaal welbevinden, middelengebruik, vertrouwen in de politiek en vertegenwoordiging. Aan de onderwerpen prestatie-maatschappij en waarde van het diploma is geen aandacht besteed, omdat hiervan al een kwalitatieve analyse kon worden gemaakt via de open vragen.

Analyse van de enquêtes

De gesloten vragen van de enquêtes zijn geanalyseerd door te kijken naar de totale resultaten. De open vragen zijn in beginsel kwalitatief behandeld door quotes te gebruiken in dit rapport, maar we hebben ze ook gekwantificeerd. Eerst zijn de antwoorden opgesplitst naar 'eens' of 'oneens' en daarna zijn alle antwoorden gecodeerd op thema.

Voor de analyse van het welzijnscoefficient is een MANOVA met post-hoc ANOVA's toegepast om de significantie te bepalen. De p-waarde voor significantie lag bij 0.05. Er is bij de verwerking van deze resultaten geen weegfactor geïmplementeerd om te corrigeren voor oververtegenwoordiging.

Om te onderzoeken op welke manier het wel of niet vertegenwoordigd voelen (uitgevraagd in enquête 4) invloed hadden op het mentaal welbevinden van studenten, hebben we het gemiddelde welzijnscoefficient uitgesplitst in deze twee groepen. Met behulp van een MANOVA met aansluitend post-hoc ANOVA's per meetpunt, brachten we voor alle acht meetpunten de statistische significantie van het wel of niet vertegenwoordigd voelen in relatie tot welbevinden in kaart.

Het Nederlands Jeugdinstituut is een onafhankelijk en betrokken kenniscentrum dat actuele kennis over jeugd, vakmanschap en de organisatie van het jeugdveld verzamelt, verrijkt, duidt en deelt.

© 2022 Nederlands Jeugdinstituut, studenteninitiatief *Lieve Mark*

Alle informatie uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden. Graag de bron vermelden.

Meer informatie: www.nji.nl/welbevinden.

Auteurs: Martijn Janse, Nick van Hummel

Met dank aan: *Lieve Mark* en alle deelnemende studenten

Fotografie: EyeEm

Vormgeving: Punt Grafisch Ontwerp